

Сміх (скорочено)

Михайло Коцюбинський

"Сміх" — страшне й моторошне оповідання про революційні події 1905 року. В ньому йдеться про тривожні часи наступу реакції, про кошмари чорносотенних погромів, спрямованих проти всіх тих сил, які брали участь у революційних подіях, про повноту відповідальності інтелігента перед народом. Письменник зосереджує увагу на психологічному стані персонажів, які чекають погрому і, отже, неминучої смерті.

Пані Наталя Чубинська забороняє служниці Варварі відчиняти віконниці, бо на вулиці неспокійно.

"лихі люди ходять тепер раз у раз по вулицях. Коли б ще до нас не залізли!"

Пані просить Варвару говорити, що вони виїхали і нікого не пускати в хату. В сусідній кімнаті бавляться діти, які не розуміють того жаху, що коїться на дворі. Пані Наталя прохала чоловіка виїхати, але тепер було вже пізно. Повстанці по місту шукали ворогів, били їх, вбивали... а серед них було ім'я її чоловіка — адовата Валер'яна Чубинського... "Се прізвище було ненависне поліції, й тепер воно стояло у списках..."

Чубинський спочатку був спокійний, навіть хотів відчинити віконниці, але згодом довідався про те, що коїться на вулицях. Тривога адвоката за себе і родину, викликана неприхованими погрозами чорносотенців, весь час посилюється. "Вже кілька днів помічав він якихсь непевних людей, що стежили за ним, куди б він не йшов. По ночах біля вікон бовваніли якісь темні фігури і тислись попід паркани, коли на них звертали увагу. А вчора, проходячи по вулиці, виразно почув позад себе лайку, що напевне відносилась до нього. "Оратор, оратор", — злісно шипів якийсь здоровенний чорний хлоп і блимнув на нього очима, коли він озирнувся".

Спочатку повідомлення наймички про якихось людей, що "питали пана", потім розповідь студента Горбачевського про наміри чорносотенців знищити "раторів" та "демократів", доповнена схвильованими словами вчительки про вже здійснювані криваві розправи на вулицях напружують дію до краю. Тепер на Чубинського напав ганебний, підлий страх: "...звірячий жах ганяв його по хаті, од дверей до дверей, а він намагавсь гамувати його і весь тремтів".

Валер'ян Чубинський справді-таки неабияк ризикує. Адже він — публічний та пристрасний критик влади, до того ж добрий оратор. Автор, відтворюючи його відчуття, пише: "І враз промайнуло у нього перед очима ціле море голів... Голови, голови й голови... впрілі, зігріті обличчя і тисячі очей, дивились на нього з туману сизого випару. Він говорив. Якась гаряча хвиля була йому в лице, влітала з вдихом у груди. Слова вилітали з грудей, як хижі птахи, сміливо й влучно. Промова, здається, удалась йому. Йому вдалося так просто й яскраво змалювати протилежність інтересів тих, хто дає роботу, і тих, що мусять її брати, що навіть самому ся річ стала яснішою (очевидно, за своїми поглядами пан Чубинський належить до соціал-демократії, причому навряд чи до найпоміркованішого її крила! — І. С.). І коли йому плескали, він

знав, що то б'є в долоні розбуджена свідомість". Отже, Валер'ян Чубинський, поза сумнівом, — один із отих "домократів" та "раторів" і має всі підстави побоюватися дальшого розвитку подій.

А з "вулиці" надходять дедалі тривожніші звістки! Ось Тетяна Степанівна, "маленька кругленька жінка" (очевидно, знайома родини Чубинських), розповідає, що "вже почалося... Юрма ходить по вулицях з царським портретом. Я тільки що бачила як били Сікача, студента — не зняв шапки перед портретом. Я бачила, як його, уже без шапки, червоного, в подертій тужурці, зігнутого вдвоє, кидали з рук у руки і всі били. Очі в нього такі великі, червоні, божевільні... Мене обхопив жах... Я не могла дивитись... І знаєте, кого я бачила в юрмі? Народ... Селян в сірих святкових свитах, у великих чоботях, простих статечних хліборобів... Там були люди з нашого села, тихі, спокійні, працьовиті... Я їх знаю, я вже п'ять років учителюю в т ому селі... А тепер втекла звідти, бо мене хотіли побити: то стара дика ненависть до пана, хто б він не був... У нас усе зруйнували. Ну, ще там багатих... Але кого мені жаль, то нашої сусідки. Стара вдовиця, бідна. Один син у Сибіру, другий в тюрмі сидить... Тільки й лишилося, що стара хата та сад. І от знищили все, розібрали хату по брусів, сад вирубали, книжки синів подерли... Вона не хотіла прохати, як другі. А деякі виходили назустріч юрмі з образами, з маленькими дітьми, ставали на коліна в грязь і благали цілими годинами, руки мужикам цілували... І тих помилювали".

Діти після цих новин злякалися, почали плакати, але Варварі вдалося їх заспокоїти та вивести до іншої кімнати. Вже й сам Чубинський шкодує, що не виїхав з міста раніше. Вони з жінкою намагаються заспокоїти один одного, але хвилювання за свої життя та життя дітей бере гору.

Згодом до них приходить доктор, який намагається переконати Чубинських оборонятися. Доктор просить взяти пістолет та тримати оборону, але дізнавшись, що зброї в адвоката не має, пішов з хати. Доктора обурює безпорадність адвоката і йому подібних.

Валер'ян Чубинський відчуваючи, що життя його, схоже, висить на тоненькій волосинці, просто не в змозі цілком подолати природній страх, шукає (і це теж природньо!) живу душу, з якою можна було б поділитися тривогою за свою долю і долю близьких. І йому здається, що така "жива душа" є, вона зовсім поруч: це наймичка Варвара, хатня робітниця в квартирі Чубинських, яку адвокат щиро вважає своїм "справжнім другом" і хвалить за "добрий характер", адже ж вона, "уявіть собі, бере всього-на— всього три карбованці на місяць..." ("Четвертий рік служить, — додав пан Валер'ян. — ...Ми звикли до неї, вона до нас. І дітей любить"; у відповідь на це вже знайома нам Тетяна Степанівна обізвалась: "Які ви щасливі — маєте таку славну наймичку!")

Отож, зрозумілим є те, що саме з Варварою пан Чубинський хоче "душевно" поговорити в таку скрутну хвилину. "Ви ж чули, Варваро? Панів б'ють... — жалібно пояснив пан Валер'ян — і з здивуванням побачив, що сите тіло Варвари тіпається, немов од стриманого сміху... І раптом сміх той прорвався. — Ха-ха! Б'ють... і нехай

б'ють... Ха— Ха-ха!... Бо годі панувати... ха-ха-ха... Слава ж тобі, господи, дочекалися люди..."

Картина, відтворена далі Коцюбинським, є жахливою й пророчною: "Вона (Варвара) не могла здержати сміху, непереможного, п'яного, що клетотів у грудях і лиш, як піну, викидав окремі слова: Ха-ха-ха! всіх... викоренити... ха-ха-ха... щоб і на насіння... всіх... а-ха-ха — вона аж хлипала. Той дикий регіт один скакав по хаті, і було од нього так болісно й лячно, як од шаленого танцю гострих ножів, блискучих і холодних. Немов дощ блискавок сипав той сміх, щось було вбивче й смертельне в його переливах і наводило жах".

Здається, цей жах в наступних абзацах новели якоюсь мірою "знімається", бо автор дає раціональне й переконливе пояснення такої "раптової" і лютої ненависті Варвари до "панів". Адже Валер'ян Чубинський, чиї "підсліпуваті очі" в окулярах (зовсім не випадково Коцюбинський акцентує на цьому нашу увагу!) раптом стали "наляканими, гострими і незвичайно видющими" (це — ціна прозріння), "побачив те, біля чого щодня проходив, як той сліпий. Ті босі ноги (Варвари), холодні, червоні, брудні й порепані... як у тварини. Дранку на плечах, що не давала тепла. Землистий колір обличчя... синці під очима... Синій чад у кухні, тверду лаву, на якій спала... поміж помий, бруду й чаду... ледве прикриту... Як у барлозі... Як та тварина... Зламану силу, що йшла на других... Сумне каламутне життя, вік у ярмі... А він хотів ще од неї приязні..."

Чубинський нарешті зрозумів причину страйку людей (до цього він не розумів, яка глибока прірва відділяє народ від привілейованих станів). Він відчув невідповідність між тим, що говорив на зборах, змальовуючи "протилежність інтересів тих, хто дає роботу, і тих, хто мусить її брати". Письменник завершує оповідання своєрідною реабілітацією героя, який визнає права наймички, дивується, чому вона не страйкує, відчиняє віконниці, готовий прийняти кару за те, що мимоволі був спільником панівного класу.